
CSÁSZÁRTÖLTÉS 1.

Császártöltés – Helytörténeti kiadványsorozat

Szerkeszti a Szerkesztőbizottság:

Bánáti István

Bolvári Csaba

Knipl István

Wicker Erika

A kötet szerkesztője:

WICKER ERIKA

Tördelés, tipográfia, könyv látványterve:

Wicker Erika

Nyomdai előkészítés:

ZéPé Design

Borítóterv:

Wicker Erika, Zalatnai Pál

Rajzok, térképek:

Knipl István, Janzsó Marianna

Fényképek:

Knipl István, Wicker Erika

ISBN 978-963-12-3646-0

Kiadja Császártöltés Község Önkormányzata
Felelős kiadó: Takácsné Stalter Judit polgármester

Borító:

Kleine Charte des Königreiches Hungarn [B IX a 528/1a]. A Magyar Királyság részletes térképe 1785-ben, az I. katonai felmérés alapján. Forrás: Hadtörténeti Intézet és Múzeum •

B IX a politikai, közigazgatási térképek (XVI. századtól 1918-ig)
Az eredeti térkép a bécsi National Bibliothec gyűjteményében van.

CSÁSZÁRTÖLTÉS 1.

CSÁSZÁRTÖLTÉS 1.

A CSÁSZÁRTÖLTÉSI HATÁR
TÖRTÉNETE
A KEZDETEKTŐL
A FALU ALAPÍTÁSÁIG

Császártöltés
2015

TARTALOM

Köszöntő (<i>Takácsné Stalter Judit</i>)	7
Császártöltés határának természeti jellemzői (<i>Knipl István</i>)	9
Régészeti lelőhelyek a császártöltési határban a kezdetektől a kora újkorig (<i>Knipl István – Wicker Erika</i>)	17
Határnevek üzenete I. Egykor volt középkori falvak a mai császártöltési határban: Csalae gyház és Morcs (<i>Wicker Erika – Knipl István</i>)	49
Határnevek üzenete II. Egykor volt középkori falvak a mai császártöltési határ közvetlen környékén: Csákányfő, Polgárdi, Kéles és Illancs, Hajós- és Orbágyszentgyörgy, Zádor (<i>Wicker Erika – Knipl István</i>)	62
Schweibert Miklós, a község benépesítője (<i>Bánáti Miklós</i>)	75
Császártöltés telepítő kontraktusa (<i>Bárth János</i>)	79
Függelék: Császártöltés helység Patachich Gábor kalocsai érsek által adott telepítő kontraktusa	
A falu neve (<i>Wicker Erika – Knipl István</i>)	90
Császártöltés alapítása regényesen elbeszélve (<i>Bánáti Miklós</i>)	100
Császártöltés, a fiatal település (<i>Wicker Erika – Knipl István</i>)	106
Az első császártöltési lakosok (<i>Bolvári Csaba</i>)	111
A kötet szerzői	141
Képek, térképek	143

Wicker Erika – Knipl István

A FALU NEVE

Valóban azért épült a töltés, hogy egy császár száraz lábbal kelhessen át az itteni mocsaras vidéken? Nem, ez minden alapot nélkülöző legenda. A „császár” nem uralkodóra utal, a „töltés” pedig már hosszú évszázadokkal a falu alapítása előtt létezett...¹

Császártöltés nevének megfejtése nem egyszerű. Hiszen – ellentétben a környékbeli településekkel – a mi falunknak nem volt középkori előzménye, melynek nevét átvehette volna. Történelmi előzmények nélküli település, mely a 18. század negyvenes éveiben egy viszonylag kedvezőtlen adottságú kis területen jött létre nagyjából Hajós, Kecel és Jánoshalma határai között, mely akkoriban szinte „senki földje volt”. Mocsaras, emelkedőkkel szabdalt, nyilván ezért nem tartottak rá igényt a környékbeli, nem sokkal korábban megalapított falvak. Amikor Schweibert Miklós e tájra érkezett, már nem volt máshol hely – és ez a viszonylag kedvezőtlen földrajzi adottságú kis hely lett a mi falunk, Császártöltés.

Nem tudjuk, mikor keletkezett a Császártöltés név, de bizonyos, hogy már legalább 10 évvel azelőtt használatban volt, hogy Schweibert Miklós és a kalocsai érsek jóvoltából 1743-ban megalapult maga a falu.² Azaz „a Császártöltés helynév jóval régibb, mint maga a mai Császártöltés község. Hivatalos iratban már 1734-ben előfordul Császártöltös pusztá.”³ Ugyanebben az évben kelt a szomszédos Kecel telepítőlevele, melyben az új falu határait délen a „Csalay vagy Császár Töltéssi határ”-ig jelölték ki.⁴ Egy hajósi anyakönyvi bejegyzésből tudjuk, hogy „1735. aug. 29-én Csasartetishen egy Johann Baptisatus-Georgius nevű fiú született. A szülők rovatában ez olvasható: ‘educillatores in Csasartetisch’ (kocsmárosok, borkimérők Csasartetischen).”⁵ Az első császártöltési szülött tehát egy évtizeddel előzte meg a falu tényleges megalapítását. A vendégfogadóról egy 1744. január 23-i kihallgatás jegyzőkönyve is említést tesz. Eszerint egy Andacs György nevű ember „3 máriást” adott a császártöltési vendégfogadósoknak. Ugyancsak az ő perében egy másik irat a majdani falu helyét „Praedio Császár=Tötis”-nek nevezi.⁶ (Előfordult ekkoriban, hogy Császártöltést a török korban elpusztult Csákányfővel is azonosították; erről részletesebben a Határ-

1 Jelen tanulmány WICKER Erika – KNIPL István 2005a és WICKER Erika – KNIPL István 2005b adott fejezeteinek aktualizálása és átszerkesztése

2 Flach Pál véleménye szerint „... a Császártöltés elnevezés csak az alapítás után született meg, és az 1730-as években nem volt használatos.” BÁNÁTI Miklós 1981 25.; Ezzel a véleménnyel a közölt adatok alapján nem tudunk egyetérteni.

3 TÍMÁR Kálmán 1940b 2.

4 Kecel helység Patasics Gábor kalocsai érsek által kiadott telepítő levele. In: BÁRTH János 1997 68.

5 BÁNÁTI Miklós 1981 24.

6 KÉL. II. Úr. ir. Az adatokat Bárh Jánosnak köszönjük.

nevek üzenete II. című részben írtunk.)

Az 1860-as években is úgy tudták, hogy „a községnek csak egy neve van: Császártöltés, nem is volt soha más elnevezése [...] a falunak más nevéől hogy lett volna, senkisem emlékszik.”⁷

A település nevét a falualapító svábok készen kapták, s utódaik sem változtattak rajta, nem is fordították le saját nyelvükre (akkor Kaiserdamm lett volna), hanem a mai napig is Tschasrtetnek (Császártét) mondják a magyar név „töltési svábos” kiejtése alapján. Azt ma már nem tudjuk, hogy a falu nevét magyarázó mondák a környék korábbi hagyományait őrzik-e, vagy a falualapítók próbáltak-e magyarázatot adni a névre; kialakulása azonban biztosan a kalocsai Sárköz kelet-délkeleti részének vízrajzi viszonyaival függött össze.

A magaspart alatti terület egykori vízrajzát azok a patakok és tavak határozták meg, melyek mára a lecsapolás eredményeként szinte teljesen eltűntek. A Sárköz még a 20. század elején is erősen mocsaras terület volt, melyet a nagy dunai árvizek gyakran elöntöttek. Az árvizek elől csak a kisebb-nagyobb szárazulatok menekültek meg, melyek között vízjárta helyek – palék, fokok, erek, s a magaspart lábánál a Vörös mocsár, azaz az Örjeg – terültek el.⁸ A terület vízrendezésére a 19. század végén és a 20. század elején került sor. Az ármentesítés során szükséges volt a Duna szabályozása, védgátak kiépítése, majd belvízlevezető csatornák építése. A csatornák a korábbi erek, fokok medrének felhasználásával készültek el, míg a legjelentősebb belvízlevezető csatorna (Dunavölgyi főcsatorna 1913–1925),⁹ azaz a Báger a Sárköz peremén, az Örjeg mentén került megépítésre.

Ezt megelőzően azonban vizenyős, zsombékos, nádas, vízállásos területekkel kell számolnunk ezen a környéken is. Az átkelés megkönnyítésére a táj lakói földtöltéseket építettek, melyeket fenyőtörzsekkel, talpfenyőkkel erősítettek meg, és farönkökből rakott híddal, hidakkal is tagolták.¹⁰ Töltés tehát több is volt a sárközi területeken, de egyetlen olyan települést ismerünk csak, mely nevében is megőrizte egy, a közelében levő töltés emlékét: Császártöltést.

A „CSÁSZÁR” ÉS A CSÁSZÁR-TÓ

A töltés építésének okát a betelepülők, főként a hajósiak, mivel ez a terület a hajósi határ része, sokféleképpen magyarázták. A változatok abban megegyeznek, hogy valamelyik uralkodó e vidéken történő látogatása előtt a Vörös mocsár egy szakaszát járhatóvá kellett tenni. Azt, hogy ez az uralkodó József, I. Lipót vagy Mária Terézia volt-e, eltérően ítéli meg a hagyomány.

Az 1860-as évek közepén József császárral hozták összefüggésbe a falu nevét: „Császártöltés a nép monda szerint nevezetét onnand nyerte, hogy József Császár erre keresztül utazván kocsija a Kistói szőlőknél lévő völgybe elakadt, miért is ot az ő rendeletéből egy töltés csináltattatott, a mely töltéstől nyerte a falu

7 Hoffmann Lajos jegyző és Petz Bernát bíró közlése 1864-ben. In: PESTY Frigyes 1984 76.

8 ROMSICS Imre 1998 28.

9 BÁNÁTI Miklós [1969] 27.

10 BÁRTH János 1999 18.

a nevét”,¹¹ illetve: „az adoma szerint a Község nevét onnan vete, hogy József császár a Török háború alkalmával Belgrádba a táborhoz erre utazván, kotsija roz uton elakadt s vontatni kellett, s az ő egyenes meghagyása folytán azon lapályos helyen egy nagy töltés készített, közel a falu felső végén, melly Császártöltésnek neveztetvén, a falu is ezen nevet kapta.”¹²

Későbbi gyűjtések a töltés építését I. Lipóhoz kötik: „a hagyomány azt tartja, hogy (Császártöltés) I. Lipót király idejében telepített meg. Jelesen, hogy itt utazván, a császár utazása alkalmával készített itt az Örjeg mocsarain keresztül töltés, melynek készítéséhez Meklenburgból hoztak ahhoz értő német munkásokat, akik azután itt maradtak, s a töltésről nevezték el településüket Császártöltésnek.”¹³ – „Keletkezése a XVIII. század derekára esik. Első lakói Mecklenburgból idetelepített németek voltak. A hagyomány azt tartja, hogy I. Lipót idején költöztek ide, amikor a császár magyarországi utazását előkészítették és országszerte nagy útépitések folytak. A közeli Örjeg mocsarainál is szükségessé vált ilyen földmunka, és a töltés megépítésére hívták volna be a mecklenburgi németeket. Innen is a helység neve: Császártöltés.”¹⁴

Megint mások úgy hallották, hogy „az öreg lakosok állítása szerint tudatik, hogy az első telepítők Mária Terézia uralkodónő idejében telepedtek ide”.¹⁵ – „A hagyomány szerint Császártöltés nevét a sárral összefüggő dologtól kapta. Mária Terézia gondolta egyszer rá magát, hogy meglátogatja a kalocsai érseket. Az érsek, hogy méltóan fogadhassa, kastélyt építtetett részére a szomszédos Hajóson. S hogy a fölséges királyasszony bele ne ragadjon a tenger-sárba, feltöltették a Hajós felé vezető utat. Így lett a község Császártöltés.”¹⁶ A szomszédos Hajóson élő hagyomány is Mária Teréziához köti a falu nevét: „azér lett Császártöltés a neve, mert Mária Terézia arra járt, és akkor mit tudom én, rossz utak vótak, s akkor föl lett töltve. Ez egy régi monda. Azért lett Császártöltés, mert a Mária Terézia jött, és akkor nem vót jó út, mocsár vót, vagy mit tudom én.”¹⁷ A hagyomány azt is tartja, hogy a hajósi kastélyt az érsek éppen azért építette, hogy „méltóan fogadhassa fejedelmi vendégét.”¹⁸ A kastély azonban már három évvel Mária Terézia trónra lépése előtt, 1737-re elkészült. Emellett „se Lipót király, se Mária Terézia nem fordult meg Hajóson. A nevükhöz fűződő találgatás merőben mondai elem.”¹⁹

11 Hoffmann Lajos jegyző és Koch Vintze „heletes” bíró közlése, 1865. In: PESTY Frigyes 1984 73.

12 Hoffmann Lajos jegyző és Petz Bernát bíró közlése, 1864. In: PESTY Frigyes 1984 76.

13 GALGÓCZY KÁROLY 1877 283. Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegye monographiája. Budapest, 1877. III.k. 283.; Idézi: TÍMÁR Kálmán 1939 3.; Szó szerinti átvétel: BOROVSZKY Samu 1910 46.: „A hagyomány azt tartja róla, hogy I. Lipót uralkodása alatt [...] keletkezett, midőn a császár utazása alkalmával az Örjeg mocsarain át töltést emeltek, melynek készítéséhez Mecklenburgból hoztak ahhoz értő munkásokat, a kik azután itt maradtak s a töltésről nevezték el telepüket Császártöltésnek.”; Idézi: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye általános ismertetője és címtára. Budapest, 1930. I. k.

14 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét th. Jogú város adattára. Budapest, 1939.; Idézi: TÍMÁR Kálmán 1939 3.

15 Hoffmann Lajos jegyző és Petz Bernát bíró közlése, 1864. In: PESTY Frigyes 1984 76.

16 TÍMÁR Kálmán 1939 3.; Idézi: BÁNÁTI Miklós [1969] 36–37.

17 SCHÖN Mária 2005 174.

18 TÍMÁR Kálmán 1940a 2.

19 TÍMÁR Kálmán 1940a 2. Ugyanitt kifejti, hogy „... Patacsics Gábor érsek a hajósi kastélyban fogad-

A falunév „császár”-ja véleményünk szerint sem a fenti uralkodók bármelyikének látogatásával, hanem a már nem létező Császár-tóval függ össze.

A Császár-tó

A Császár-tó azonosítása ma már igen kérdéses. Korabeli iratokban nem fordul elő, nevét mindössze egy 1740 körül készült térkép őrzi, mely az állítólagos tavat a mai Császártöltés központjába, a falu legmélyebb területére, a Szamár-völgyben futó és az új telepések által Malom-pataknak nevezett folyócska torkolatába helyezi.²⁰ Ez azonban valószínűleg nem tó volt, legfeljebb időszakosan magasabb vízállású rész, sőt inkább „rendezetlen mocsár”, melyet a falu első lakói lecsapolattak, helyén pedig „igen jó veteményes kertek”-et alakítottak ki.²¹ A másik terület, mely Császár-tóként számításba jöhet, az az egykori vízállás, mely a mai hajósi pincéknél az Örjeg déli részéhez csatlakozott, de attól elkülönülő, önálló tavat alkotott még a középkorban is,²² s melynek neve most Zsombékos vagy Kaszáló. Mindenképpen különös, hogy az egykori tó nevét az említett térképen kívül semmilyen más forrás nem őrizte meg, még térkép készítésével nagyjából azonos időben keletkezett császártöltési érseki alapítólevél (1743) sem Császár-tóként, hanem „a Csákányfő pusztá alatti tó”-ként említi. Az viszont jelenlegi információnk szerint aligha kérdéses, hogy ez a titokzatos tó a mai, Kaszálónak is nevezett Zsombékossal lehet azonos.

A Zsombékos ma már csak egy mélyebb fekvésű, de sehol sem vízzel borított terület a hajósi pincék dombja és a falu között. Dél-délkeleti végét a Hajóstra vezető út zárja, észak-északnyugaton pedig az Örjeg déli nyúlványa. A közelmúltbeli geológiai fúráseredményeknek köszönhetően azt is tudjuk, hogy valamikor zárt, az Örjegtől elkülönülő, sekély vizű tó volt.²³

A ma már ismeretlen nevű egykori tónak az évszázadok alatt sokféle elnevezése lehetett. Késő középkori – kora újkori neve talán éppen a török hódoltság alatt ment feledésbe. Ha a 18. század első felében Császár-tónak hívták is, az elnevezés valószínűleg politikai indíttatású volt, és összefüggött a svábok

fa Ferenc és Károly lotaringiai hercegeket, midőn a török háborúból visszatértek.”

20 A térkép elérhetősége az interneten: <http://maps.hungaricana.hu/hu/49464/>

Plan von dem Laufe des Donau Stroms von Ofen bis Baja, Mikoviny Sámuel térképe 1740 körül, Adatbázis: Hadtörténelmi Intézet és Múzeum • Hadtörténelmi Intézet és Múzeum • B IX Ausztria-Magyarország • B IX b természetföldrajzi térképek (XVI. századtól 1918-ig). Nem egészen világos, hogy Mikoviny Csákányfőt és a Császár-tót szándékosan a mai császártöltési buszmegálló területe tájára tette-e, vagy véletlenül csúsztatta-e 4 km-rel északra felé; az ma már ugyanis bizonyos, hogy Csákányfő a hajósi pincék területén volt. A tévedés utalhat a korabeli térképészeti módszerek hiányosságára is; A térkép részletét ld.: BÁNÁTI Miklós 1981 182.

21 Hoffmann Lajos jegyző és Petz Bernát bíró közlése, 1864. In: PESTY Frigyes 1984 77; A Schmitának nevezett, mély fekvésű terület a Duna árterébe tartozik, ezért a Sárköz többi részéhez hasonlóan többször volt részben vízzel borított. Egyes korabeli térképek itt is jeleznek egy rövid töltésszakaszt, mely azonban nem volt túl jelentős, csak egy kis szakasz, ami annak az útnak a járhatóságát biztosította, mely a mai Bajcsy-Zsilinszky és Keceli utcákat összeköti. Nyilván a fent említett lecsapoláskor szűnt meg. Az I. katonai felmérés (1782–1785) szöveges leírása már nem is említi, s a térképen is csak egy kis híd szerepel.

22 SÜMEGI Pál 2005 133.

23 JAKAB Gusztáv – SÜMEGI Pál – MAGYARI Enikő 2004 200-201.; „Ugyancsak feltételezhető, hogy a töltés déli részén található hajósi Kaszálók lapterülete (Zsombékos) azonos lehetett az írásos forrásokban említett halastóval, mert a legújabb környezettörténelmi tanulmányok szerint itt egy sekélyvizű tó maradt fenn a római kort követően egészen az újkor kezdetéig...” SÜMEGI Pál 2005 133.

betelepítésével, a hajósi kastély építésével, és a környékbeli császári legendák kialakulásával.²⁴ E név valószínűleg soha nem volt ténylegesen közhasználatban, mert akkor valamilyen formában megőrződött volna. Az azonban a geológiai vizsgálatoknak köszönhetően ma már bizonyos, hogy ez a tó elkülönült a Vörös mocsártól. Logikus tehát, hogy annak a töltésnek, mely a mai Jánoshalma irányából Kalocsa és Pest felé vezető út része volt, a tó és az Örjeg közötti keskeny földháton kellett áthaladnia. A „töltés” eléréséig a mai Kéleshalom tájától a Szamár völgyön és a Kétvölgyön keresztül vezetett az az út, melyet bizonyos évszázadokon, évezredekön keresztül használtak. A magaslatokkal határolt, széles Szamár völgy a közepén folyó patak ideális volt erre a célra, akár állatokkal vonuló, nagyobb csoport számára is. Biztosra vehető, hogy pl. a jankováci török várat Budával és Kalocsával összekötő út itt haladt keresztül. A legenda szerint „erre vonult el 1529. október végén Szüleimán török szultán, amikor Bécs sikertelen ostromáról hazatérőben volt [...] a sok mocsarat kerülgetve el is tévesztették az utat.”²⁵ És előttük évszázadokkal, évezredekkel még nagyon sokan jártak erre, ezért itt, „a hadak útján nem egyszer vált szükségessé töltés emelése, utak építése.”²⁶ Valószínűleg Mária Terézia férje, I. Ferenc későbbi német császár is járt 1738 táján ezen az úton, amikor Hajósra látogatott.²⁷ A Császártöltés helynév azonban – ahogy azt fentebb jeleztük, – akkor már egy ideje létezett.

A Szamár völgy

A Szamár völgy mélyebb fekvése és a benne folyó patak miatt is alkalmas volt a közlekedésre, és bizonyos letelepedésre is, bár ennek régészeti nyomát mindeddig nem találtuk. Helyi elbeszélések szerint ugyan állítólag embercsontok, sőt kardok és egyéb fegyverek is előkerültek innen, de egyelőre olyan tanúnak, aki ezeket látta volna, nem akadtunk nyomára, maguk a tárgyak sem maradtak ránk. Nevét feltehetően egy nagyobb kiemelkedésről kapta: „azon Szamár-orrú nevezetű hegyen lévő mostis láczatos határ tartatott az Érsekség Hajósi völgye és Kélesi föld között választó határnak” (1769).²⁸ Más hagyomány úgy tudja, hogy „...it volt valamikor a szamár legelő, ezen dülő egy nagy völgyben fekszik körül véve dombokkal, [...] it fakadnak azon források, honnan a patakmalom a faluba vizét nyeri.”²⁹ Nevét a közelmúltig a „szamárhegyi szőlők”, „felső szamár völgyi kaszálók”, „alsó szamár völgyi kaszálók” elnevezések is őrizték.³⁰ Innen az út nem vezetett egyenesen a völgy torkolatáig, a későbbi falu köze-

24 Flach Pál szerint a tó elnevezése egy régi magyar személynévből (Chazar) származhat. FLACH, Paul 1969 8.; Ezt az elképzelést adatok híján nem tudjuk támogatni.

25 TÍMÁR Kálmán 1940b 2. Idézi: BÁNÁTI Miklós [1969] 37.

26 TÍMÁR Kálmán 1940b 2.

27 TÍMÁR Kálmán 1940b 2.

28 BÁRTH János 1983; Flach Pál véleménye szerint nevét a környék első sváb betelepülőitől kapta, azaz előbb hívták Eseltal-nak, mint Szamárhegynek. FLACH, Paul 1969 5. A kérdéshez a kevés adat alapján nem tudunk hozzászólni.

29 Hoffmann Lajos jegyző és Petz Bernát bíró közlése, 1864. In: PESTY Frigyes 1984 77.

30 Hoffmann Lajos jegyző és Koch Vintze „heletes” bíró közlése, 1865. In: PESTY Frigyes 1984 74–75.

pére, mert ott „a falu közepén egy hajlat van, mely azelőtt rendezetlen mocsár volt, lecsapoltatván most igen jó veteményes kertek vannak ott.”³¹ Ez a vízállás a 19. századig nagyméretű lehetett, mert „ezelőtt a falu közepét egészen elfoglalta, de a lakosság által kerteknek kitöltetvén, most igen csekély terjedelmű.”³² A vízállás kikerülése miatt a Szamár völgyön keresztül vezető út a későbbi falu délkeleti végénél, az Altbergnél végződött, egyik ága innen a falu irányába, a másik a Kétvölgybe vezetett.

A Kétvölgy

Császártöltés és Hajós találkozásánál, a töltési halastavak feletti magaspartról két, a part alján találkozó, lejtős út vezet a mély fekvésű területekre, az Örjegnek is nevezett Vörös mocsár legdélibb részére. E két völgy által bezárt rész az Örjeg felől nézve különös formájú, kúp alakú „hegyet” alkot. Területe több régészeti korszakban is lakott volt.

„Császártöltés községnek a szomszédos Hajóssal határos részén az ú.n. Kétvölgyben – helyi általános iskolás tanulók bejelentése szerint – cserepek és embercsontok kerültek elő. A két mély völgygel szabdalt magasparton sok, főleg a középső bronzkorból származó cseréptöredéket találtunk. A magaspart peremén elszórtan emberi csontvázrészecskék voltak a felszínen, s a sok mély beásás arra utalt, hogy a temetőt nemrég megbolygatták. A mindössze néhány napig tartó hitelesítő feltárás nem vezetett különösebb eredményre. Mivel a bronzkori telep területén mezőgazdasági művelés folyt, egyelőre csak a feltételezett temetőrészen jelölhettünk ki két kisméretű kutatóárkot. Ezekből két teljesen feldúlt emberi váz néhány csontja, valamint egy bolygatatlan, északnyugat-délkeleti irányítású, melléklet nélküli váz került elő. Sírfoltot a sárga homokban nem tudtunk megfigyelni.”³³ A temető korát azóta sem sikerült meghatározni, és a bronzkori telep régészeti vizsgálatára sem került még sor.

A töltés

A Kétvölgy Császártöltés felé eső völgyéhez az I. katonai felmérés³⁴ alapján is egy íves, a mai Zsombékos (egykori Császár-tó?) és a Vörös mocsár között átvezető, magas töltés csatlakozott.

A katonai felmérés írásos anyaga szerint a két hajósi határbeli töltés egyike a hajósi szőlőknél volt, a másik pedig a nagy mocsáron keresztül vezetett, és négy fahíd volt rajta. Flach Pál – szerintünk is helyesen – ezt azonosítja azzal a töltéssel, amiről a falu a nevét kapta: „A nagy mocsáron keresztül megy egy töltés négy fahíddal, de magas vízállás esetén nem lehet átkelni rajta. A Tsaszar Dötisre vezető út jó, de hajósi része egészen a partig magas vízállásnál teljesen el van öntve.”³⁵

31 Hoffmann Lajos jegyző és Petz Bernát bíró közlése, 1864. In: PESTY Frigyes 1984 77.

32 Hoffmann Lajos jegyző és Koch Vintze „heletes” bíró közlése, 1865. In: PESTY Frigyes 1984 73.

33 Wicker Erika hitelesítő ásatása, 1987. A jelentés: H. TÓTH Elvira 1990 85.

34 A felmérés a Magyar Királyság területén 1782–1785 között történt.

35 FLACH, Paul 1969 6. (Fordítás: Wicker Erika); A két hajósi töltést röviden említi BÁRTH János 1999

Bánáti Miklós – források és egyéb bizonyítékok közlése nélkül – még úgy vélte, hogy „a töltés a mai Bajcsy utca végén”³⁶ kapcsolódott a magasparthoz, tehát néhány km-rel északabbra a Zsombékos/Kaszálók és a Vörös mocsár találkozásától. Úgy gondolta, hogy „az a bizonyos ‘töltés’, mely a Szamár völgy betelepítését volt hivatva szolgálni, már az 1730-as évek első felében készült el a néhai Császár-tó közelében, a Szamár völgy torkolatánál. A két szó összekapcsolásából született meg a táj és később a község neve.”³⁷

Utolsó mondatával természetesen egyetértünk. Vitatjuk azonban azt, hogy a Császár-tó a Szamár völgy torkolatánál feküdt volna, hiszen utóbbi a faluközponti buszmegálló helyén volt; szemben vele a Vörös mocsár összefüggő, nagy tömbje helyezkedett el,³⁸ s a környéken Császár-tóként meghatározható egyetlen hely – ahogy erről fentebb már szóltunk, – ettől legalább 4 km-re, a Hajósi pincéktől Hajós felé vezető út jobb oldalán volt. Vitatjuk azt is, hogy a töltésre a Szamár völgy betelepítése miatt volt szükség. Maga a Szamár völgy ugyanis – jelenlegi ismereteink szerint – sohasem települt be, csak annak északnyugati negyede, a mai Császártöltés területe.

Nem értünk egyet azzal sem, hogy a töltést az 1730-as években építették volna.³⁹ Úgy véljük, évezredek óta használt útszakaszról van szó, melynek megújítására, javítására folyamatosan szükség volt.

Megkockáztatjuk azt is, hogy a Kétvölgy kúpszerű dombjának kialakulása e töltés megépítésével van összefüggésben: a két levezető út által határolt kiemelkedésből kitermelt lösz ugyanis megfelelő minőségű töltésalapot jelentett. Ebből következik, hogy a Kétvölgy két völgye által zárt, különleges formájú, kúpos kiemelkedés alakja mesterséges képződmény: a löszkitermelés eredménye lehet. A közelmúltbeli régészeti geológiai fúrások⁴⁰ – amit lentebb ismertetünk – e feltételezésünket nem cáfolták.

A régi töltésnek még egy helyéről tud a hagyomány. 1865-ben a község elöljárói úgy tudták, hogy a falu északi végénél, a későbbi téglagyárnál, a magaspart aljában voltak a „Kiss tói szőlők it vagon a második tó, melynek fülibe vannak a szőlők, ezen szőlők aljában vagon azon töltés csinálva, a honnand a falu nevezetét vette.”⁴¹ Annak sehol sem találtuk eddig nyomát, hogy ezen a részen, kb. 4-5 km-re az egykori tó és a Vörös mocsár találkozásától egy másik töltés is átvezetett

22. is.; Az I. katonai felmérésen „Tsaszar Dötis” néven szerepel Császártöltés, ld. a könyv borítóján

36 BÁNÁTI Miklós [1969] 39.

37 BÁNÁTI Miklós 1981 182.; Hasonlóan a Császár-tó és a töltés összekapcsolásában látja Flach Pál is a falu elnevezését. FLACH, Paul 1969 5.

38 A Schmitának nevezett, mély fekvésű terület a Duna árterébe tartozik, ezért a Sárköz többi részéhez hasonlóan többször volt részben vízzel borított. Egyes korabeli térképek itt is jeleznek egy rövid töltésszakaszt, mely azonban nem volt túl jelentős, csak egy kis szakasz, ami annak az útnak a járhatóságát biztosította, mely a mai Bajcsy-Zsilinszky és Keceli utcákat összeköti. Nyilván a fent említett lecsapoláskor szűnt meg. Az I. katonai felmérés (1782–1785) szöveges leírása már nem is említi, s a térképen is csak egy kis híd szerepel.

39 Flach Pál úgy vélte, hogy a töltés 1737 és 1743 között, tehát csak röviddel a falualapítás előtt készült. FLACH, Paul 1969 7–8.

40 SÜMEGI Pál 2005

41 Hoffmann Lajos jegyző és Koch Vintze „heletes” bíró közlése, 1865. In: PESTY Frigyes 1984 75.

volna az Örjeg mocsarain, de kizárni nem tudjuk, hiszen a magaspart alatti sárközi vidéken – ahogy arra már utaltunk – viszonylag sok töltés létesült.

A töltés a szomszédos Hajós község hagyományaiban hídként él (a mocsaras-vizenyős területeken épült töltéseket gyakorta tagolták hidak – és jeleztük is fentebb, hogy a „mi” töltésünket négy híd is tagolta): „Mikor Mária Terézia háborút viselt, itt sok katonáját elvesztette. Mert Hajós körül mindenfelé mocsár volt. [...] A katonáknak hidat kellett vernüik. Hosszú hídnak nevezték, mert ez a híd a kanálistól egészen Császártöltésig ment. Most már nincs meg a híd. A hegy alatt vezetett. [...] A hídnak is Hosszú híd a neve, arról a régi hídról kapta a nevét. Mikor Mária Terézia katonáinak a mocsáron hidat kellett vernüik, akkor sok katona belefulladt a mocsárba. Ezért építtette az árváknak ezt a kastélyt itt a faluban. Ezért lett belőle árvaház.”⁴² Szép legenda, de nemigen felel meg a valóságnak...

A hídon való közlekedés a régi hajósiak véleménye szerint nem várt nehézségekkel is járhatott, hiszen „a Mélyvölgy hídjá alatt ücsörögtek a boszorkányok, és mikor a kocsikkal át akartak hajtani a hídon, akkor a lovaknak nem volt erejük.”⁴³ „A Mélyvölgy hídjá alól előjöttek a szellemek és fölugrottak a lovak háttára. És akkor a lovak már nem mentek tovább.”⁴⁴

Boszorkányok és szellemek nyomát persze nem kerestük az egykori töltés régészeti geológiai feltárása során, de nem is ez volt a célunk. Azt szerettük volna tudni, hogy mikor épülhetett – a szerintünk – a falu nevét adó töltés. És tudni szerettük volna, hogy az építéshez felhasználták-e a Kétvölgy földjét, azaz a Kétvölgy mostani különleges alakja, ami a halastavaktól nézve szinte két „hegynek” látszik, összefügghet-e Császártöltés „töltésével”.

A TÖLTÉS ÉS A KÉTVÖLGY RÉGÉSZETI GEOLÓGIAI KUTATÁSÁNAK EREDMÉNYEI

A 2005 márciusában elvégzett geológiai vizsgálatok eredményeit összegző tanulmány részletesen ismerteti a kutatás célját, az alkalmazott módszereket és a megfigyelések technikai leírását.⁴⁵ Ezekből itt csak egy fontos részletet emelünk ki, mert szerepe lesz a töltésépítés meghatározásában:

„Az általunk vizsgált töltésszakasznak a feküszintjét mintegy 2.3–2.7 méter között érthetjük el, ahol az üledék felszíne égett volt és több, jelentős vastagságú faszén darabot tártunk fel. Feltételezhető, hogy az egykori, fákkal borított felszint égethették le a töltés építésének előkészítésénél, vagy a töltés kialakításánál cölöpszerkezetet (hidat?) hoztak létre, amely valamilyen ismeretlen oknál fogva leégett [...]”⁴⁶

42 SCHÖN Mária 2005 164., Hasonlóan emlékszik egy másik adatközlő: u.o. 171–172.

43 SCHÖN Mária 2005 164.

44 SCHÖN Mária 2005 164.

45 A régészeti geológiai kutatást Prof. Dr. Sümegei Pál tanszékvezető egyetemi tanár (Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar, Földtani és Őslénytani Tanszék) vezette. Az eredmények részletes leírása: SÜMEGI Pál 2005

46 SÜMEGI Pál 2005 134.

A régészeti geológiai kutatások eredményeit a szerző így összegezte: „Összefoglalva a Kétvölgyi út töltésén végzett régészeti geológiai vizsgálatok eredményeit, elmondhatjuk, hogy a fúrások alapján a töltés kialakítása során egy több méteres lápréteg fedte a vizsgált területet [...]. Valószínűsíthető, hogy a töltést a magaspart alatt közvetlenül húzódó [...] egykori folyóhátan alakíthatták ki, [...] mintegy 4 méteres lehetett az eredeti feltöltés. A fúrásokban feltárt rétegsor alapján a töltés kialakításánál a lápi rétegsorra fákat vagy deszkákat helyeztek, majd erre a faalapra elsősorban futóhomok, illetve löszös rétegeket terítettek töltésnek, sőt a löszös rétegek közé talajréteget és tőzeges réteget is keverték. A faalapról mintát vettünk radiokarbon vizsgálatra, amelyet a poznani radiokarbon laboratóriumba elküldtünk, az eredmény novemberben várható.

Ugyanakkor felmerült, hogy honnan származhatott a töltéshez felhasznált lösz és futóhomok üledék [...]. A kétvölgyi töltésből származó lösz és futóhomok minta szemcseösszetétele alapján [...] illetve a magaspart és töltés közötti mintegy 50–100 méteres távolságot figyelembe véve a töltés anyagát közvetlenül a töltést övező magaspartról hordhatták össze. A töltést valószínűleg két építési fázisban alakították ki, de kialakításának pontos korának meghatározásához meg kell várnunk a radiokarbon-laboratórium mérési eredményét.”⁴⁷

A geológiai kutatás eredeti kéziratának zárása után érkezett laboratóriumi eredmény szerint a faminta kora 1610 +/- 30 BP év, azaz 68,2% valószínűséggel i. sz. 410–540 közé, 95,4% valószínűséggel i. sz. 390–540 közé tehető. Tehát a töltést a 4. század végétől a 6. század közepéig tartó időszakban építhették, azaz több mint másfél ezer évvel ezelőtt. Az évszázadok során többször megújították, s az ehhez szükséges anyagot a magaspartból nyerték. Nem kétséges, hogy a Kétvölgy kettőskúp alakja a homok- és löszhordás során alakult ki; a halastavak felől nézve különlegesen szép látványt nyújtó két „hegy” nem természetes képződmény, hanem a töltést építő emberi beavatkozás eredménye.

47 SÜMEGI Pál 2005 134–135.

RÖVIDÍTÉSEK

KÉL. = Kalocsai Érseki Levéltár. (Jelenlegi hivatalos neve: Kalocsai Főszékesegyházi Levéltár)
 Úr. ir. = Úriszéki iratok

IRODALOM

- BÁNÁTI Miklós
 [1969] Huszonkét évtized az új hazában. Császártöltés
- BÁNÁTI Miklós
 Újabb adatok Császártöltés történetéhez. Császártöltés
- BÁRTH János
 1983 „Én, Marics Pál...” Vallomás Kéles hajdani határaitól. In: Petőfi Népe, 1983. augusztus 24. 5. Kecskemét
- BÁRTH János
 1997b Kalocsai kontraktusok. Kalocsa
- BÁRTH János
 1999 Hidak, töltések, révek. In (szerk. Tóth Ernő): Hidak Bács-Kiskun megyében. 17–28. H.n.
- BOROVSKY Samu
 1910 Magyarország Városai és Vármegyéi. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye. I. Budapest
- FLACH, Paul
 1969 Siedlungsgeschichte von Császártöltés, einer deutschen Gemeinde an der nördlichen Grenze der Batschka. München
- GALGÓCZY Károly
 1877 Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegye monographiája. Budapest
- JAKAB Gusztáv – SÜMEGI Pál – MAGYARI Enikő
 2003 Quantative Method for the Paleobotanical Description of Late Quaternary Organic Sediments (Mire-Development Pathway and Paleoclimatic Records from Shouthern Hungary). Anteusz, 27. 200–201.
- PESTY Frigyes
 1984 Pesty Frigyes kéziratok helynévtárából. I. kötet. Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések. Szentendre
- ROMSICS Imre
 1998 Homokméggy történeti földrajza. In (szerk. Romsics Imre): Tanulmányok Homokméggy történetéből és néprajzából. 15-52. Homokméggy
- SCHÖN Mária
 2005 Hajósi sváb népi elbeszélések. Schwäbisches Erzählgut aus Hajosch. Kecskemét
- SÜMEGI Pál
 2005 Császártöltés–Hajós, Kétyvölgyben végzett régészeti geológiai feltárás eredményei. Cumania 133–135., 138-139. Kecskemét
- TÍMÁR Kálmán
 1939 Sárközi helynevek. Császártöltés neve. I. rész
 Magyar Népművészet, I. évf. 9. sz. november 1. 3.
- TÍMÁR Kálmán
 1940a Sárközi helynevek. Császártöltés neve. II. rész
 Magyar Népművészet, II. évf. 6. sz.
- TÍMÁR Kálmán
 1940b Sárközi helynevek. Császártöltés neve. Befejező rész. Magyar Népművészet, II. évf. 7. sz. április 15. 3.
- WICKER Erika – KNIPL István
 2005a Császártöltési legendák és valóságalapjuk. Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében az ezredfordulón 10. (1999–2005) 37–46. Kecskemét
- WICKER Erika – KNIPL István
 2005b Középkori falvak a császártöltési határban. Cumania 21. 99–136. Kecskemét